

JUHÁSZ ZSUZSANNA

A fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerei Európában

A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatására vonatkozó nemzetközi dokumentumok

Napjainkra széles körben elfogadott nézet, hogy a fiatalkorú bűnelkövetőknek speciális gondoskodásra, bánásmódra, védelemre van szükségük, ami nem minden esetben egyeztethető össze a személyi szabadság elvonásával. E szemléletmód gyökerei az 1970-es évekre nyúlnak vissza, amikor mindinkább felszínre kerültek a személyi szabadság elvonásával járó szankciók végrehajtásának addig csak lappangó problémái. Bebizonyosodott, hogy sem a fiatalkorú, sem pedig a társadalom érdekeit és védelmét nem szolgálja, ha az elkövetett bűncselekmény miatt "egyedüli megoldásként" személyi szabadság elvonásával járó büntetést, vagy intézkedést alkalmaznak a fiatalkorúval szemben.

A '80-as évektől több, a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatására vonatkozó nemzetközi dokumentum látott napvilágot, amelyek nyomán az európai országok speciális, fiatalkorúakra vonatkozó rendelkezéseket vezettek be. E rendelkezések a fiatalkorúak kriminalitásának megfékezésére elsősorban nevelési intézkedéseket és a szabadságelvonás visszaszorítását célzó alternatív szankciókat takartak. A fiatalkorúak igazságszolgáltatásában alkalmazandó általános minimumkövetelményekről szóló, Pekingi Szabályok¹ néven ismert ENSZ dokumentum például leszögezi, hogy "a fiatalkorú személyes szabadságát csak gondos mérlegelés alapján lehet korlátozni és ennek a lehetséges minimumra kell szorítkoznia" [17.1. cikk (b) pont]. A dokumentum alapelveként fogalmazta meg a fiatalkorúakkal szembeni jogi beavatkozás csökkentésének szükségességét, egyik célként pedig a fiatalkorú jólétének előmozdítását. A Pekingi Szabályokat az a felismerés vezérelte ugyanis, miszerint a megfelelő családi, gazdasági, szociális háttér segíthet meggátolni a fiatalok kriminalitását és így a megelőzés hatékony eszközévé válhat.

Hasonló gondolatokat, célkitűzéseket rögzít az ENSZ közgyűlése által 1989-ben elfogadott Gyermek jogairól szóló Egyezmény is, amelyet Magyarország az 1991. évi LXIV. törvénnyel hirdetett ki. A 37. cikk b. pontja értelmében az Egyezményben részes államok kötelessége gondoskodni arról, hogy a gyermek (az Egyezmény értelmében a 18. életévét be nem töltött személy) őrizetben tartása, letartóztatása, illetve szabadság-

¹ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice. Adopted by General Assembly resolution 40/33 of 29 November 1985

vesztés-büntetés kiszabása csak végső eszközként és a lehető legrövidebb tartamban kerüljön alkalmazásra. A 40. cikk 3.b. pontja szerint arra kell törekedni, hogy a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vádolt vagy már bűnösnek nyilvánított gyermek ügye, amennyiben ez lehetséges és kívánatos, bírói eljárás nélkül legyen megoldható.

Az ENSZ Gyermek jogairól szóló 1989. évi Egyezménye mellett a téma szempontjából többek között fontos megemlíteni az ezen egyezmény végrehajtásának felügyeletére életre hívott ENSZ Gyermekjogi Bizottságának fiatakorúak igazságszolgáltatásával foglalkozó 10. számú átfogó kommentárját, amely a Gyermeki jogok a fiatakorúak igazságszolgáltatásában címet viseli.² E dokumentum egyebek mellett leszögezi, hogy a fiatakorúak „mindenek felett álló érdekének” biztosítása³ egyúttal azt is jelenti, hogy a tradicionális büntető igazságszolgáltatási megközelítéseknek (mint például a büntetés vagy megtorlás) teret kell engedniük a resztoratív (helyreállító, jóvátételi) szemléletnek (10.).

A szabadságelvonás ultima ratio jelleggel való alkalmazásának követelményét fekteti le továbbá az Európa Tanács R (2008) 11. számú ajánlása⁴ is a fiatakorúak esetében alkalmazható büntetések és intézkedések európai szabályairól. A dokumentum ugyancsak leszögezi, hogy a személyi szabadság elvonásának mind a kiszabást, mind pedig a végrehajtást tekintve a lehető legrövidebb időre kell szorítkoznia (3.). Fontos megemlíteni, hogy a fiatakorúakkal szemben alkalmazható személyi szabadság elvonásával járó szankciók végrehajtása tekintetében ezen Európa Tanácsi ajánlás elfogadásáig egyetlen nemzetközi dokumentum létezett csupán, a szabadságuktól megfosztott fiatakorúak védelmének szabályairól szóló ún. Havannai Szabályok.⁵

A genfi székhelyű DCI (Nemzetközi Gyermekvédelmi Szervezet - Defence for Children International) a fiatakorúak igazságszolgáltatásában talpkőnek tekinti az ultima ratio elv érvényesítését és a fogva tartás szükséges legrövidebb időre való korlátozását. Ezen nem kormányzati szerv számos dokumentumában hívta fel a figyelmet arra, hogy a törvénnyel összeütközésbe kerülő fiatalokkal való bánásmód, állami fellépés egyértelműen tetten érhető a fogva tartás hosszában, alkalmazási gyakoriságában és magában a fogva tartás formájában. A személyi szabadság hosszú tartamú elvonása ilyenformán aláássa a Gyermekjogi Egyezmény egyik általános alapelvét, a gyermek mindenek felett álló érdekét.⁶

A szabadságvesztés fiatakorúakkal szemben végső eszközként való alkalmazása, azaz az ultima ratio elv a gyakorlatban leginkább a skandináv országokban érvényesül, ahol szinte nem találunk fiatakorúakat büntetés-végrehajtási intézetekben. Svédországban például 1980 óta nincsenek külön fiatakorúak számára végrehajtási intézetek, ha-

² Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 10., Children's rights in juvenile justice. UN Doc. CRC/C/GC/10 (2007).

³ Lásd Gyermekjogi Egyezmény 3. cikk 1. pont.

⁴ Recommendation CM/Rec(2008)11 of the Committee of Ministers to member states on the European Rules for juvenile offenders subject to sanctions or measures. Adopted by the Committee of Ministers on 5 November 2008.

⁵ United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty. Adopted by General Assembly resolution 45/113 of 14 December 1990.

⁶ DCI: „From legislation to action? Trends in juvenile justice systems across 15 countries.” Geneve, 2007. 37. p.

nem az elítéltek a felnőtt intézetek speciális részlegeiben kerülnek elhelyezésre. A skandináv országokhoz hasonló visszafogott szabadságvesztés kiszabási gyakorlat figyelhető meg például még Ausztriában, Görögországban, Németországban, Svájcban és Szlovéniában.⁷

A fiatalok igazságszolgáltatását napjainkban részint e dokumentumok nyomán négy elvi tétel, alapelv hatja át. Így alapvető követelmény a minimális beavatkozás elve,⁸ amely kifejezésre juttatja, hogy az elterelés prioritást élvez. Megjelenik továbbá a büntetés helyett nevelés gondolata. Fontos építőelem a resztoratív szemlélet, azaz a helyreállító igazságszolgáltatás. A fiatalok igazságszolgáltatásának ugyancsak meghatározó kritériuma a büntetések, és különösen a szabadságelvonással járó büntetések végső eszközként való alkalmazása.⁹

A fiatalok igazságszolgáltatási rendszerei

Előjáróban leszögezhető, hogy a fiatalok igazságszolgáltatási rendszerei nem tekintenek vissza hosszú múltra. Egészen a XIX. századig ugyanis a fiatalokkal szemben a felnőttekre vonatkozó anyagi jogi és eljárásjogi szabályokat alkalmazták, azzal az eltéréssel, hogy büntetésüket mérsékeltek, így önálló, a fiatalokra vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerről nem lehetett beszélni. Amerikai behatásra jelennek meg Európában az 1900-as évek elején az első fiatalok bíróságai, illetőleg ezzel párhuzamosan, vagy ettől függetlenül a fiatalokra vonatkozó büntetőjogszabályok.¹⁰

A fiatalok igazságszolgáltatási rendszereinek elterjedésével az egyes rendszerek közötti hasonlóságok is megmutatkoztak. Az egyik közös vonás volt a büntetés helyett nevelés a gondolata, továbbá a gyermek mindenek felett álló érdekének biztosítása. A fiatalok igazságszolgáltatási rendszereinek középpontjában így a bűnelkövető gyermek állt, és nem az általa elkövetett cselekmény. A fiatalok bíróját, aki tulajdonképpen átvette a szülői szerepet (*parens patriae*) nagyfokú mérlegelési jogkörrel ruházták fel. Tekintettel arra, hogy a hangsúly a fiatal kezelésére, védelmére és rehabilitációjára irányult az eljárási garanciák, jogosítványok nem kaptak szerepet. Ez a jóléti szemléletmód, illetve a róla elnevezett jóléti rendszer gyakorlatilag az 1970-es évekig jellemezte a fiatalok igazságszolgáltatását.

⁷ DÜNKEL, FRIEDER – STANDO-KAWECKA, BARBARA: *Juvenile imprisonment and placement in institutions for deprivation of liberty – comparative aspects*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, Mönchengladbach, 2010. 1741–1742. pp.

⁸ A szabadságelvonással nem járó intézkedésekről szóló ENSZ minimumszabályok (Tokiói Szabályok) [United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures], U.N. Doc. A/45/49 (1990)] kimondja, hogy a szabadságelvonással nem járó intézkedések alkalmazása során a minimális beavatkozás elvét kell figyelembe venni (2.6).

⁹ Büntető törvénykönyvünk szabályozása alapján fiatalokkal szemben elsődlegesen intézkedéseket kell alkalmazni, büntetést pedig akkor kell kiszabni, ha az intézkedés alkalmazása nem célravezető [Btk. 108. § (2) bek.]. Ezen túlmenően szabadságelvonással járó jogkövetkezmény alkalmazása csak akkor lehet indokolt, ha az intézkedés vagy büntetés célja más módon nem érhető el [Btk. 108. § (3) bek.].

¹⁰ Bővebben: PRUIN, INEKE: *The scope of juvenile justice systems in Europe*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, Mönchengladbach, 2010. 1514–1519. pp.

A '70-es évektől azonban számos európai országban egy sokkal inkább igazságossági megközelítés bontakozott ki. Az elkövetőre mint szabad akaratú felruházott személyre tekintettek, aki felelősséggel tartozik cselekedeteiért. Az elkövetőről és szükségleteiről így a hangsúly áttevődött az elkövetett cselekményre. Emellett egyre nagyobb figyelmet kapott a felelősség és a bűnösség, valamint a szigorodó büntetőjogi beavatkozások kérdése. A büntetőeljárás központi alakjává a sértett lépett elő, így megjelent a helyreállítás, a jóvátétel gondolata. Végezetül mivel egyre inkább csökkentek a felnőttek és a fiatalok igazságszolgáltatási rendszerei közötti különbségek, számos országban nőtt a felnőttkorúak bíróságához történő áttételek száma.¹¹

A fiataikorúak igazságszolgáltatási rendszereit vizsgálva Kaiser 1975-ös munkájában¹² két alaptípusról, a fentebb hivatkozott jóléti/nevelési modellről és az igazságszolgáltatási/igazságügyi modellről tett említést. Egy évtizeddel később ugyanezen szerző hívta fel a figyelmet egy közösségi konfliktusmegoldó modell megjelenésére.¹³

Összefoglalóan a *jóléti modell* egyik fő jellemzője, hogy a tettes személyiségére koncentrálnak és büntetés helyett a hangsúly a nevelésre, a kezelésre helyeződik. Az állam célja, hogy a fiatalnak nevelési intézkedésekkel nyújtson segítséget. Itt nem beszélhetünk büntetőjogi felelősségről, és az alkalmazott szankciók elviekben határozatlan tartamúak. A fiataikorúak reszocializációját szem előtt tartva e szankciók ugyanis akkor fejeződnek be, akkor érnek véget, ha a társadalomba való visszavezetés sikeresen teljesült. Fontos még megemlíteni a fiataikorúak bírójának domináns szerepét, aki nem feltétlenül jogvégzett személy. A modell jellemzői a legerőteljesebben napjainkban Belgium és Lengyelország gyakorlatában figyelhetők meg, de a jóléti szemléletmódhoz szorosan kapcsolódnak a skandináv országok is,¹⁴ illetve a jóléti tradíciók az osztrák szabályozásban is fellelhetők.

Az *igazságszolgáltatási modell*ben a tettes személyisége helyett az általa elkövetett cselekmény a központi elem, így a hangsúly a büntetésre helyeződik, amelynek arányosnak kell lennie az elkövetett bűncselekménnyel (tettarányos felelősségi rendszer). Szabadságelvonó büntetés kiszabása ultima ratio jelleggel történik, emellett az alkalmazott szankciók határozott tartamúak és egyúttal megfelelnek az arányosság kritériumának. A domináns szerep itt a jogászoknak (fiataikorúak bírójának, ügyészének, védőügyvédjének) jut, a szociális munkások, a pszichológusok stb. az ítélezés fázisában csak tanácsadói szerepet kaphatnak. E modell legtipikusabb példája Anglia és Wales, illetve Hollandia, ugyanakkor a skandináv országok ugyancsak magukon viselik az igazságszolgáltatási modell jegyeit.

E két alapmodellt figyelembe véve általánosságban úgy fogalmazhatnánk, hogy jelenleg a jóléti modell Belgiumban és Lengyelországban van jelen, az igazságszolgáltatási modell legtipikusabb példája pedig Angliában/Walesben és Hollandiában érhető tet-

¹¹ JUNGHER-TAS, JOSINE – DECKER, SCOTT, H.: *International handbook of juvenile justice*. 2006, 507–509. pp.

¹² KAISER, GÜNTHER: *Jugendstrafrecht oder Jugendhilfe? Tendenzen in der Entwicklung des Jugendrechts*. Zeitschrift für Rechtspolitik. 1975/8. 212. p. Idézi: LŐRINCZ JÓZSEF: *A fiataikorúak büntetés-végrehajtása*. Vác, 1998. 82. p.

¹³ Hivatkozta: LŐRINCZ 1998, 129. p.

¹⁴ DÜNKEL, FRIEDER – PRUIN, INEKE – GRZYWA, JOHANNA: *Sanctions systems and trends in the development of sentencing practices*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*. Mönchengladbach, 2010. 1623–1691. pp.

ten. Európa többi országa részint e modellek keveredését, másrésről új modellek vonásait példázza.

*Winterdyk*¹⁵ 1997-ben világviszonylatban például már hat igazságszolgáltatási modellt definiált. A Kaiser által jelölt jóléti és igazságszolgáltatási modell mellett nála megjelenik a részvételi modell, a módosított igazságszolgáltatási modell, a bűnözési kontroll modell (a bűnözés visszaszorításának modellje), valamint a korporativista (corporatist) modell.¹⁶

A *részvételi modell*nél jellemző jegyek a minimális beavatkozás, valamint a közösségi szolgálatok meghatározó szerepe. Skóciában például a bíróságokon kívül zajlik a döntéshozatali eljárás az ún. Gyermek-meghallgatási Rendszeren belül. Ide sorolható még Európán kívül Japán.

A *módosított igazságszolgáltatási modell*t a jogi megközelítés és a mérsékelt felelősségre vonhatóság, illetve a fiatalok bűnelkövető speciális szükségletei jellemzik. *Pruin* szerint ez a meghatározás illik napjainkban Németországra,¹⁷ Kanadára és Hollandiára.¹⁸

A *bűnözési kontroll modell*je a hangsúlyt a büntetőeljárásra fekteti, emellett punitív szemlélet jellemzi, ami nagyban hasonlít a felnőttek rendszerére. *Pruin* az USA-n kívül hazánk igazságszolgáltatási rendszerét sorolja e kategóriába.

A *Winterdyk* által utolsóként említett *korporativista modell* fő célja a bűncselekmény elkövetésétől való visszatartás, amely igazságszolgáltatási szakemberek és szociális munkával foglalkozó intézmények együttműködésére épül. Angliában és Walesben például a fiatalok bűnözésének kérdéskörében egy szociális munkásokból, pártfogó felügyelők, rendőrtisztekből, tanárokból álló csapat tevékenykedik együtt.

Junger-Tas 2004-es,¹⁹ illetve 2006-os munkája²⁰ egy leegyszerűsített igazságszolgáltatási rendszert vázolt fel, amely a már megismert jóléti és igazságszolgáltatási modell mellett, azok elemeinek keverékét tekinti a harmadik, általa „hibridnek” nevezett modellnek. Nézete szerint Skócia kivételével az angol nyelvű országok tartoznak az igazságszolgáltatási modellbe, míg a jóléti modell Németország, Franciaország, Belgium mellett a kelet-európai országokra jellemző. Hibrid modell létezik ugyanakkor a skandináv országokban és Skóciában.

Napjainkra a *Cavadino – Dignan* szerzőpáros a jóléti, az igazságszolgáltatási és a resztoratív, avagy helyreállító igazságszolgáltatási modell mellett további igazságszol-

¹⁵ WINTERDYK, JOHN: *Juvenile justice systems: international perspectives*. 2nd edition, Toronto, 2002. Idézi: PRUIN 2010, 1535–1541. pp.

¹⁶ E modellek összehasonlító elemzését hazánkban Csemáné Várad Erika és Lévay Miklós tanulmánya tartalmazja. CSEMÁNÉ VÁRAD ERIKA – LÉVAY MIKLÓS: *A fiatalok büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jogösszehasonlító szempontból*. Büntetőjogi Kodifikáció 2002/1.

¹⁷ Dünkel 2004-es tanulmánya történeti aspektusból a jóléti és az igazságszolgáltatási rendszer közötti átmenetként jellemzi a fiatalok igazságszolgáltatását. Utal arra, hogy a német mentalitással nem volt összeegyeztethető a szigorú jóléti orientáltság, így egyfajta kompromisszum eredményeként született meg 1923-ban a mindkét rendszer elemeit ötvöző „vegyes” rendszer. DÜNKEL, FRIEDER: *Juvenile justice in Germany: Between welfare and Justice*. www.uni-greifswald.de/~ls3

¹⁸ PRUIN 2010, 1520. p.

¹⁹ JUNGER-TAS, JOSINE: *Trends in international juvenile justice*. Utrecht, 2004.

²⁰ JUNGER-TAS – DECKER 2006.

gáztatási rendszereket vázol fel: a minimális beavatkozás modellt, valamint a neo-korrekcionalista modellt, amelyek Európa országait jellemzik.

A *resztoratív igazságszolgáltatási modell* esetén a hangsúly a konfliktus peren kívüli rendezésén, az okozott kár jóvátétellel történő ellentételezésén van. Kulcskérdés tehát a felelősség megállapítása és a probléma megoldása. A helyreállító igazságszolgáltatás kollektív megoldást kínál, amelyben az elkövető mellett aktív szerepet játszik az áldozat, a családtagok és maga a közösség is, így segítve elő az elkövető társadalomba való reintegrációját. Az alkalmazott szankciók célja az elkövető és az áldozat közötti kapcsolatot helyreállítása, ezért büntetés helyett az oktatás-nevelés kerül középpontba.

A negyedikként említett *legkisebb/minimális beavatkozás modell*nél a hangsúly a megbélyegzés elkerülése érdekében elsősorban a diverzióra helyeződik. E rendszer alapeleme a büntetés helyett nevelés, illetve a szabadságelvonás helyett a közösségi szankciók alkalmazásának gondolata, mindez az arányosság elvének figyelembe vételével. E rendszer jegyeit számos ország mutatja, így Kanada és Skócia mellett többek között Ausztria és Németország²¹ is.

A *neo-korrekcionalista modell* (neo-correctionalist model) eredete Angliában az 1990-es évekre vezethető vissza. E felfogás nem veti el teljesen a nevelési célt, de a hangsúly mégis a jóléti hatóságok biztonsági megközelítésén, valamint a fiatalkorúak zárt börtönein van. E rendszer központi eleme így a felelősség elve, amely azonban nem korlátozódik a fiatalkorú elkövetőre, hanem megállapítja a szülők és a nevelésért felelős személyek felelősségét is. A „közösségi kezeléstől” így a „közösségi büntetés” irányába mutat. Fontos célja javítani a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszerének hatékonyságát, ennek érdekében koordinálja az egyes érintettek tevékenységét. A jóléti megközelítéssel szemben igényli a fiatalkorúakat befolyásoló kockázati tényezők egy relatíve behatárolt körének megnevezését: így például utal a csavargásra, a szegényes családi háttérre, a fiatalok diszfunkcionális kapcsolataira.²²

A fentiekből kitűnően napjainkban egyedül, tiszta formában egyik modell sem jelenik meg, sokkal inkább ezen típusok elemei keverednek egymással, valamelyik modell dominanciája mellett. Így például fellelhető a jóléti és az igazságszolgáltatási rendszer kombinációja, amelyben helyet kap a resztoratív szemlélet és a minimális beavatkozás elve is. Ebből adódóan az egyes országokat nem lehet tisztán kategorizálni, sokkal inkább az egyes modellek alkotóelemeinek sajátos egyvelegeiként jellemezhetők. Svédország például eredetileg az igazságszolgáltatási megközelítést követte, de a fiatalkorúak igazságszolgáltatásában már fellelhetők a jóléti és a részvételi modell jegyei is. Hasonlóképpen Svájcot általában az igazságszolgáltatási modell országaként definiálják, de a 2007-es új Fiatalkorúak Igazságszolgáltatási Törvénye által bevezetett határozatlan tar-

²¹ Bővebben: DÜNKEL, FRIEDER: *Germany*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*. Mönchengladbach, 2010. 562–564. pp.

²² CAVADINO, MICHAEL – DIGNAN, JAMES: *The penal system*. 4th edition, 2007. London, 321. p. Ezt a csoportosítást veszi át Dünkél is: DÜNKEL, FRIEDER: *Developments and Human Rights Issues in Juvenile Justice from European and Global Perspective*. Nottingham, 2005. 8. p. és DÜNKEL, FRIEDER: *Juvenile Justice in Europe – Reform Developments in the Light of International Human Rights Standards*. 2010. 5. p. (a továbbiakban DÜNKEL 2010a). Letölthető: www.politika.lv/index.php?f=1617

tamú nevelési intézkedések révén már mérsékelt jóléti megközelítést valló országnak tekinthető.²³

Itt említeném meg, hogy az Európa Tanács a fiatalkori bűnözés kezelésének új módszereiről és a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozó igazságszolgáltatás szerepéről címet viselő R (2003) 20. számú ajánlása a fenti modellek sajátos egyvelegét tartalmazza.²⁴ Az ajánlás többek között kiemeli például a reszocializációs, reintegrációs törekvést és egyúttal hangsúlyozza az áldozatok szükségleteit és érdekeit, célul tűzve ki a bűnelkövetés és az ismételt bűnelkövetés megelőzését is (II.1.). Megjelenik benne a tettárányos felelősség elve (III.7.), a közösségi szankciók és intézkedések széles skálájának kialakítására irányuló igény (III.8.), a szülőkre is kiterjeszthető felelősség gondolata (III.10.), a személyi szabadság elvonásának végső eszközként való alkalmazása (III.16.).

Anglia és Wales igazságszolgáltatási modellje

Az igazságszolgáltatási modellt követő Angliában és Walesben a büntethetőségi korhatár - a modellnek megfelelően²⁵ - az igen alacsony 10. életévben²⁶ került meghatározásra. Ezen életkor alatt tehát nincs büntetőjogi felelősség, a 10. életévtől pedig a gyermek akkor nem felelős tettéért, ha felismerhető egészségügyi problémától szenved.²⁷ Ezzel az alacsony korhatárral is magyarázható, hogy Anglia azon országok közé sorolható, ahol igen jelentős a fiatalkorú börtönnépesség. Az ENSZ Gyermekjogi Bizottsága Anglia kapcsán elmarasztalólag szolt a büntetőjogi felelősségre vonás alacsony életkori határáról, az életkor emelésének megfontolását sürgette és külön hangsúlyozta, hogy a személyi szabadság elvonásának ilyen nagy aránya azt jelzi, a fogva tartás alkalmazása a szigetországban nem végső eszközként történik.²⁸ A 2010/2011-es évben például át-

²³ Lásd: DCI: „*Protecting the rights of children in conflict with the law.*” *Research on alternatives to the deprivation of liberty in eight countries.* Geneva, 2008. 69. p.

²⁴ V.ö.: DÜNKEL 2010a, 12. p.

²⁵ Általánosságban elmondható, hogy az igazságszolgáltatási modell dominanciája alacsonyabb büntethetőségi korhatárral párosul, míg a jóléti modell inkább magasabb életkorhoz köti a büntetőjogi felelősséget. Az alacsony életkor magyarázata lehet emellett a common law jogrendszere is.

²⁶ A római jogból eredeztethető „doli incapax” vélelmét, amely Angliában a 14. század óta létezett, 1998-ban törölték el a szigetországban. A vélelem alapján egy gyermek büntetőjogi felelősségét csak akkor lehetett megállapítani, ha a fiatal büntetendő cselekményt követett el, bűnös tudattal, így tudta, hogy cselekedete rossz. A 10 év alatti gyermekeket vétőképtelennek tekintették, a 10 és 14 év közötti korosztálynál feltételezték a vétőképtelenséget, ezért úgy tekintették, hogy az ilyen korú fiatalok képtelenek megkülönböztetni a jót a rossztól, ezért hiányzik náluk a bűnös szándék. A gyermek elítéléséhez ilyenformán ezt a vélelmet kellett megcáfolni, megdönteni. Ez a vélelem tette lehetővé, hogy a 14. életkortól kezelje a jog a gyermeket teljesen felelősnek tettéért. A vélelem eltörlésével a 10 éves gyermekeket a továbbiakban már nem tekintik képtelennek a büntetendő cselekmény megértésére és a felnőttekhez hasonlóan veszik figyelembe jogi felelősségüket az elkövetett cselekményért. A „doli incapax” abolíciója részint az 5 éves kortól biztosított oktatással hozható összefüggésbe. Bővebben: RAYMOND, ARTHUR: *Rethinking the criminal responsibility of young people in England and Wales.* *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 20 (2012) 13–29. pp.

²⁷ RAYMOND 2012, 17. p.

²⁸ United Nations Committee on the Rights of Child 2008: Concluding observations: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC.C.GBR.CO.4.pdf>

lagban 2067 18 év alatti fiatakorút tartottak fogva. Érdekesként jegyzem meg, hogy ez a számadat a 2008-as évhez képest harmadával való visszaesést jelent és egyúttal az 1980-as évek óta ez volt a legjelentősebb csökkenés. Ennek nyomán az elemzések 710 férőhely csökkenéséről és 4 Fiatakorúak Intézetének bezárásáról tettek említést.²⁹

Fontos továbbá megemlíteni, hogy e jelenség csak a fiatakorúak esetén érvényesült, a teljes börtönnépesség ugyanis továbbra is emelkedett.³⁰ E kedvező irányú folyamat jelentőségének elismerése mellett az Angliai és Walesi Börtönök Főfelügyelőségének 2010/2011-re vonatkozó éves jelentése elkerülhetetlen következményként számol a fogva tartási idő kitolódásával.³¹

Angliában és Walesben a fiatakorúakra vonatkozó szankciórendszer egy hierarchikusan felépített, súlyosságában elkülönülő szisztéma, amely 3 fő elemre tagolódik. Összefoglaló néven *első fokozatú szankciónem* például a pénzbüntetés, a jóvátétel, a szülői kötelezés, a *közösségi szankciók* közé tartozik többek között a próbára bocsátás, a közérdekű munka, az ismételt bűnelkövetés megelőzését célzó ún. cselekvési terv, míg *személyi szabadság elvonását jelentő jogkövetkezmény* az ún. hosszú tartamú fogva tartás (Long term detention) valamint a fogva tartási és nevelési/képzési szankció (Detention and Training Order).

A személyi szabadság elvonásával járó jogkövetkezményekre koncentrálva, azok 12 és 14 év közötti fiatalokkal szemben csak akkor alkalmazhatóak, ha az elkövetés „kitartó, állhatatos” volt.³² Amennyiben pedig egy 10. életévét betöltött „kitartó és állhatatos” elkövető a törvény által meghatározott különösen súlyos bűncselekményt követ el, nincs akadálya a már hivatkozott hosszú tartamú fogva tartásra ítélésnek. A cselekmény tárgyi súlyára tekintettel ilyenkor a Fiatakorúak Bírósága helyett a Korona Bírósága jár el.

A 18 év alatti bűnelkövetők fogva tartására (ide értve az ítéletet megelőző őrizetet, előzetes letartóztatást is) sor kerülhet Fiatakorúak Intézetében, Biztonsági Gyermekek Otthonokban, valamint ún. Biztonsági Javító/Képzési Központokban. Közülük számszerűleg és nagyságát tekintve is a legnagyobbak a Fiatakorúak Intézetei, amelyek a fogva tartási helyek hozzávetőlegesen 85%-val rendelkeznek. Jellemző rájuk a nagyfokú túlszűfolttság, emellett a személyzet speciális képzettségének hiányára tekintettel a hangsúly az ellenőrzésen és a biztonságon van. A másodikként említett Biztonsági Gyermekek Otthonok sérült és speciális szükségletű gyermekekkel foglalkoznak, kombinálva a büntető és a terápiás funkciókat. Itt a személyzet jelentős része már gyermekgondozói képzettséggel rendelkezik. Végül a Biztonsági Javító/Képzési Központokban a fiatal bűnelkövetők nevelésén és rehabilitációján van a hangsúly, de a személyzet döntő hányada itt is csak pár hetes alapfokú képzési programot végzett el.

Általánosságban elmondható, hogy a fenti intézményekben a fiatakorúak magas színvonalon történő nevelése és képzése számos akadályba ütközik. Gyakori problémát jelent például a fiatalok magas visszaesési mutatója, amihez társul a személyi állomány ugyancsak magas fluktuációja, valamint a speciális nevelési szükségleteket igénylő fia-

²⁹ SUMMERFIELD, AMY: *Children and young people in custody 2010–11. An analysis of the experiences of 15–18 years-olds in prison*. London, 2011. 7. p.

³⁰ ALLEN, ROB: *Last resort? Exploring the reduction in child imprisonment 2008–11*. 2011. 3–8. pp.

³¹ HM CHIEF INSPECTOR OF PRISONS FOR ENGLAND AND WALES: *Annual Report 2010–11*. 2011. 61. p.

³² E kifejezések definiálásával a törvény adós maradt.

talkorúak jelentős száma, ami megfelelően szakképzett személyi állományt feltételezne.³³

Fontos kihangsúlyozni, hogy amíg Angliában az elmélet szintjén egyre nagyobb fontosságot tulajdonítanak a személyi szabadság elvonásával nem járó alternatíváknak, a közösségi alapú elterelésnek és a prevenció programoknak, addig a gyakorlatban különösen a bíróságok akadályozzák ezen alternatívák növekvő alkalmazását. Murphy és szerzőtársainak megfogalmazásával élve a szignifikáns kulturális korlátok a legfőbb gátjai a reformtörekvéseknek.³⁴ Az Igazságügyi Minisztérium 2010-es kiadványa pedig arról számolt be, hogy noha a fiatalok igazságszolgáltatási rendszerének átfogó célja a megelőzés, és számos be/visszailleszkedést elősegítő, illetve utógondozási program működik, addig a gyakorlat maga sem tudja milyen beavatkozással lehetne leginkább megfékezni, csökkenteni a fiatalok körében a visszaesést.³⁵

A skandináv országok igazságszolgáltatási modellje

A skandináv országok *Junger-Tas* szerint a jóléti és igazságszolgáltatási rendszer elemeinek „hibrid” modelljei, illetve a hagyományok és a „csak amit megérdemel” filozófia³⁶ sajátos egyvelegei. Ez azt jelenti, hogy a gyakorlatban a bűncselekmény, a fiatalok felelőssége az elkövetett tetteért és az arányosság alapelve egyaránt hangsúlyt kap.³⁷

A skandináv modell közös ismérve, hogy a 15 év alatti fiatalok nem tartoznak büntetőjogi felelősséggel, így egy büntetendő cselekmény elkövetése esetén velük szemben a gyermekjóléti rendszer intézkedései kerülnek alkalmazásra. A jóléti elvnek megfelelően ezen intézkedések fő mozgatója a gyermek szükséglete és nem az elkövetett cselekmény súlyossága. A bűnelkövető gyermek magatartásának kezelésére a társadalmi szolgálatoknak különféle intézkedések állnak rendelkezésükre. Ezek elsősorban önkéntességen nyugvó, nem kényszerítő lehetőségek, de szükség esetén kényszerítővé válnak, például ha a gyermek egészsége, jóléte kerülne veszélybe. A társadalmi szolgálatok találkozásokat szerveznek a gyermekkel és családjával, annak érdekében, hogy felmérjék a gyermek magatartásának mozgatóit és meghatározzák a szükséges támogatást. Azokban az esetekben, amikor megállapítható a fiatal extenzív kriminális és antiszociális magatartása, esetleges függősége, a társadalmi szolgálatok elrendelhetik a gyermek állami gondozását, ami vagy nevelő-otthonokban vagy nevelőszülőknél való elhelyezést takar, többségében ugyancsak önkéntes alapon. Tekintettel arra, hogy e

³³ DIGNAN, JAMES: *England/Wales*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, Mönchengladbach, 2010. 360–390. pp.

³⁴ MURPHY – MCGINNESS – MCDERMOTT 2010, 5. p.

³⁵ A fiatalok körében jelentkező nagyfokú visszaesést jól tükrözi, hogy a börtönből kikerülő 15–17 év közötti fiúk 79%-a, és a lányok 57%-a 2 éven belül ismételt bűncselekményt követett el. Howard League for Penal Reform: *Youth justice in Wales. Thinking beyond the prison bars*. 2009. 5. p.; Ministry of Justice: *The youth justice system in England and Wales: Reducing offending by young people*. 2010. 8. p.

³⁶ Ezen alapelv lényege, hogy az elkövetőnek olyan büntetést kell kapnia, amit az elkövetett bűncselekmény alapján megérdemel.

³⁷ JUNGER-TAS – DECKER 2006, 520. p.

rendszer alapja a gyermek mindennek felett álló érdekét valló alapelv, ezért az elhelyezés nem a fiataikorú megbüntetését, hanem megsegítését célozza.³⁸

Az ultima ratio elv gyakorlati alkalmazásának köszönhetően ezen országokban kifejezetten alacsony a fiataikorú fogvatartottak létszáma, emellett jóléti szemléletű prevencióspolitikát folytatnak. A skandináv modell hűen tükrözi a különféle szervezetek hatékony együttműködését is: Dániában például az iskolák, helyi szociális intézmények és a helyi rendőrség szervezett összefogása segíti a fiatalokat, a tanárokat és a szülőket a kriminális cselekmények megelőzésében.³⁹

Svédországban a szabadságvesztés 15 és 17 év közötti fiatalokkal szemben csak nagyon kivételes esetben szabható ki, így 2010 októberében például 180 15 és 20 év közötti fiatal volt büntetés-végrehajtási intézetben. A szabadságvesztés-büntetés drasztikus visszaszorításának mint reformtörekvésnek része az 1999. január elsején bevezetett szankcióforma a „closed juvenile care” is, amely speciális otthonokban való elhelyezést takar, így terelve el az igazságszolgáltatási rendszer és a börtön alkalmazását. A 15 és 17 év közötti fiatalok esetében a kisebb tárgyi súlyú cselekmények esetén pénzbüntetés szabható ki, míg súlyosabb bűncselekmények elkövetésénél, visszaesőknél is jellemzően a szabadságvesztés helyett a már említett határozott tartamú zárt elhelyezést (closed juvenile detention) alkalmazzák, amelynek alapja az elkövetett cselekmény súlyossága.⁴⁰

A 18. életévüket betöltött, de még 21 év alatti elkövetők vonatkozásában a szabadságvesztés alkalmazása ugyancsak kivételes, azt vagy a bűncselekmény, vagy egyéb speciális ok kell, hogy alátámassza. A 21 év alattiak emellett enyhébb ítéletet kaphatnak az általánosan irányadó szabályokhoz képest, életfogytig tartó szabadságvesztés pedig nem alkalmazható a bűncselekmény elkövetésekor 21 életévet be nem töltő elkövetőknél.⁴¹

Finnországban a 18 év alatti elkövető végrehajtandó szabadságvesztésre csak nyomós okból ítéltető, életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetést pedig nem kaphat.⁴² A 15 és 17 év közötti fiatalok esetében, ha a szabadságvesztés túlságosan szigorú, míg a pénzbüntetés túlságosan enyhe szankció lenne, alkalmazható jogkövetkezmény a fiataikorúak büntetése („juvenile punishment”), amely a fiataikorú ellenőrzését, különféle programok és tevékenységek segítségével a társadalomba való visszavezetését, beilleszkedését, munkavégzésre orientálását szolgálja.⁴³

Norvégiában a 15 év alatti elkövetők ugyancsak nem sújthatók büntetőjogi jogkövetkezménnyel, így súlyosabb bűncselekmények elkövetése esetén a Gyermekvédelmi Hatóságokat figyelmeztetik. A kevésbé súlyos megítélésű cselekményeknél, ha a fiatal 10-18 év közötti, a hatóságok az áldozattal való megegyezést, a mediációt ajánlják. A 15. életévüket betöltő, azaz büntetőjogilag már felelősségre vonható fiatalok esetében a

³⁸ ENVER, SOLOMON – ROB, ALLEN: *Reducing child imprisonment in England and Wales – lessons from abroad*. 2009. 13. p.

³⁹ MURPHY, PETER – MCGINNESS, ANTHONY – MCDERMOTT, TOM: *Review of effective practice in juvenile justice*. 2010. 8. p.

⁴⁰ THE SWEDISH PRISON AND PROBATION SERVICE: *Basic facts*, Sweden, 2011. 7–8. pp és 17. p.

⁴¹ The Swedish system of sanctions. www.kriminalvarden.se/documents

⁴² DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1802–1803. pp.

⁴³ Criminal sanctions agency. <http://www.rikosseuraamus.fi/tulostus/56738.htm>

gyakorlatban leginkább alkalmazott szankciók egyértelműen gazdasági jellegűek (a pénzbüntetés mellett előszeretettel alkalmazzák a szabadságvesztés alternatívájaként a közérdekű munkát). Azokban az esetekben pedig, amikor a szabadságelvonás elkerülhetetlen, a nyitott végrehajtási intézetekben történő elhelyezést alkalmazzák.⁴⁴

Dániában jogi és adminisztratív rendelkezések biztosítják, hogy a bűnelkövető fiatal ne kerüljön börtönbe, ha más alternatív megoldás is kínálkozik. A Büntetés-végrehajtási Kódex 78. szakasza például lehetővé teszi, hogy a szabadságvesztésre ítélt személy (fiatalkorú), ha speciális ok indokolja, hogy ne börtönbe kerüljön, a büntetése teljes tartamára, vagy egy részére elhelyezhető egészségügyi intézményben, nevelőszülőknél, más alkalmas otthonban vagy szociális intézményben. A büntetés-végrehajtás ezáltal nagyfokú diszkrecionális jogkörrel rendelkezik a törvénnyel összeütközésbe kerülő fiatalok elhelyezésének kérdésében. Dániában ezen alternatív intézmények egyébiránt sokkal inkább hasonlítanak diákszállásokra, mint börtönökre. Az ezekben történő elhelyezés feltétele a fiatal, illetve 18 év alatti esetén a szülő beleegyezése, továbbá azon prognosztikus feltétel, hogy a személy a jövőben nem követ el újabb bűncselekményt.

Sokat mondó adat, hogy amíg évente átlagban mindösszesen 10 fiatal kerül büntetés-végrehajtási intézetbe,⁴⁵ addig a Bv. Kódex hivatkozott rendelkezése nyomán az alternatív szálláshelyeken elhelyezett fiatalok száma 150 fő körül mozog.⁴⁶

Érdekességgént és a dán büntetés-végrehajtás rugalmasságát, szemléletmódját érzékelteve említeném meg, hogy néhány ilyen a büntetés-végrehajtás irányítása alá tartozó alternatív szálláshelyen a bűnelkövető fiatalokkal együtt megszállhatnak olyan diákok is, akik nem követtek el bűncselekményt, csak olcsóbb szálláshelyet keresnek. A bűnelkövető fiataloknak nem bűnelkövetőkkel való együttes elhelyezése az elemzések szerint egy fontos hozadékkal bír: hozzájárul a visszaesési mutatók javulásához.⁴⁷

A jóléti modell dominanciája

A jóléti orientációjú országok közé sorolhatjuk Európában többek között Belgiumot, Lengyelországot, Portugáliát.

Belgiumban 1912-ben a büntetőjogi felelősség korhatára a 16. életév volt. Ezt az életkori határt a jelenleg is irányadó 18. életévre az 1965. évi Fiatalok védelméről szóló törvény emelte fel. A jogszabály alapján a 18 év alatti fiatalok ügyeit a Fiatalok Bírósága tárgyalta, de abban az esetben, ha a jóléti intézkedések nem voltak alkalmasak, illetve tovább már nem voltak alkalmazhatóak, a fiatalok érdekében a fiatalok ügyét áttehették a felnőttek bíróságához. Jelenleg a felnőttek bíróságához való áttételre akkor van lehetőség, ha a fiatalok a törvény által felsorolt nagy tárgyi súlyú bűncselekmények (pl. emberölés, nemi erőszak) valamelyikét elkövette, vagy a megelőzően

⁴⁴ DCI 2008, 64–68. pp.

⁴⁵ A dán büntetés-végrehajtás 2010. évre vonatkozó statisztikája alapján a 18 év alatti fiatalok létszáma 20 fő volt. Danish Prison and Probation Service – in brief. www.kriminalforsorgen.dk/general

⁴⁶ STORGAARD, ANETTE: *Denmark*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, Mönchengladbach, 2010. 324–325. pp.

⁴⁷ DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1802. p.

alkalmazott jóléti intézkedés nem volt eredményes.⁴⁸ Az ilyen esetekben kiszabható szabadságvesztés maximuma 30 év, és a fiatalkorúval szemben életfogytig tartó szabadságvesztés nem alkalmazható.

Lengyelországban az 1982. évi Fiatalkorúak törvényének alapelve és a törvény alapján eszközölt beavatkozások alapja a fiatalkorúak jóléte (rehabilitációs alapelv). A fiatalkorúval szemben büntetés csak akkor szabható ki, ha más intézkedések a fiatal rehabilitációját nem biztosítják. E jogszabály alapján beavatkozásra két okból kerülhet sor: egyrészről bűncselekmény elkövetésekor, másrészről, ha a fiatalkorú erkölcsileg elítélendő, demoralizáló tüneteket mutat. Ilyennek tekinti a törvény többek között a közösségi együttélés normáinak megsértését, a csavargást, az alkohol-, és drogfogyasztást, a prostitúciót.⁴⁹

Az 1997. évi lengyel Btk. rendelkezése nyomán a 17. életévét a büntetendő cselekmény elkövetésekor betöltő fiatalkorú a felnőttkorúakra vonatkozó szabályozás alapján büntetőjogi felelősséggel tartozik és büntetése csak életkorára tekintettel mérsékelhető. Kivételesen a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetése esetén a 15-16 év közötti fiatalok is szabadságvesztéssel sújthatók, melynek tartama nem haladhatja meg a felnőttkorúakra irányadó szabadságvesztés-büntetés maximális tartamának 2/3-át. A 15 és 16 év közötti fiatalok szabadságvesztésre ítéltése nemcsak a törvény rendelkezése alapján, hanem a gyakorlatban is rendkívül ritka. 2006 decemberében például a teljes lengyel börtönnépességből mindösszesen két ilyen életkorú személy töltötte szabadságvesztés büntetését.⁵⁰

Életfogytig tartó szabadságvesztés 18 év alatti elkövetővel szemben nem szabható ki. A fiatalkorúakkal szemben alkalmazható szankciók Lengyelországban a szabadságvesztés mellett széles körű nevelési, egészségügyi és korrekciós intézkedéseket takarnak. Valamennyi nevelési és egészségügyi intézkedés alkalmazható a büntetendő cselekményt elkövető 13-16 év közötti fiatalokkal szemben, illetve a súlyos magatartási problémákkal küzdő 18 év alattiak esetén. A harmadikként említett korrekciós intézkedések ugyanakkor csak azon 13-17 év közötti fiatalok vonatkozásában alkalmazhatók, akik bűncselekményt (életkorukra tekintettel büntetendő cselekményt) követtek el.⁵¹

Portugáliában 1911 óta a büntethetőség korhatára a gyermek 16. életéve. A portugál igazságszolgáltatási rendszer abszurd vonása, hogy nincsenek speciális rendelkezések a 16-17 éves bűnelkövetőkre, míg például a 18-21 éves korosztály vonatkozásában elméletileg lehetőség van a szabadságvesztés-büntetés helyett ún. javító intézkedés alkalmazására, illetve a Btk. 2007-es módosítása nyomán a 21 év alatti, két évet meg nem haladó tartamú szabadságvesztésre ítélték esetén a kiszabott ítéleti tartam a lakóhelyen elektronikus ellenőrzés formájában letölthető.⁵²

⁴⁸ CHRISTIAENS, JENNEKE – DUMORTIER, ELS – NUYTENS, AN: *Belgium*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, Mönchengladbach, 2010. 114–115. pp.

⁴⁹ UTRAT-MILECKY, JAROSLAV: *The Polish Approach to Juvenile Delinquency. Context and tendencies*. Hannover 2005. 1–2. pp. www.dvjj.de: Wie geht Europa mit Jugendkriminalität um?

⁵⁰ STANDO-KAWECKA, BARBARA: *Poland*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, Mönchengladbach, 2010. 1021. p.

⁵¹ DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1795. p.

⁵² DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1795–1796. pp.

2001 óta a portugál szabályozás három különféle állami beavatkozás kombinációjaként írható le, amelyek a fiatalok eltérő életkorához igazodnak. Így a 12-16 év közötti gyerekeknél, ha az általuk elkövetett büntetendő cselekmény esetén személyiségük javítása érdekében felmerül a nevelés szükségessége, akkor velük szemben speciális nevelési intézkedések alkalmazhatók. Ez elsősorban az áldozatnak nyújtott jóvátételt, gazdasági kompenzációt vagy a közösség számára végzett munkát jelent.

A legsúlyosabb esetekben sor kerülhet ún. nevelési központban való elhelyezésre, nyitott, félig-nyitott vagy zárt rezsimben. A személyi szabadság elvonásának ez a formája a 12. életétől a 21. életéig alkalmazható. Lényeges kérdés azonban a végrehajtási forma: a nyitott és a félig nyitott rezsimben az elhelyezés legrövidebb tartama 3 hónap, maximuma pedig 2 év lehet. A zárt rezsim alkalmazása a 14. életév betöltéséhez kapcsolódik, minimális tartama 6 hónap, maximuma 2 év, kivételesen 3 év.

Harmadsorban a 16-21 év közötti fiatalok vonatkozásában alkalmazható a felnőttkorúakra vonatkozó büntetőjogi szabályozás azzal, hogy életkorukra tekintettel a büntetés mérsékelhető.⁵³

Svájcban a 2007. január 1.-je óta hatályos új Fiatalok Igazságszolgáltatási törvénye egy mérsékelt jóléti modellt tükröz. A szankciórendszerben a nevelési elem érvényesül, ugyanakkor a jogszabály nyomán egy dualista modell bontakozott ki. Ebben a rendszerben megtalálhatjuk a védő intézkedéseket (nevelési intézkedések) és a formális szankciókat (fegyelmező intézkedések).

A fiatalokkal szemben *védő intézkedés* akkor alkalmazható, ha speciális nevelési vagy terápiás gondoskodást igényel. Ez lehet például *felügyelet*, ami a család támogatását jelenti egy szociális munkás által, aki iránymutatást ad a szülőknek a gyermek nevelése terén. Ugyancsak nevelési intézkedés a *mentorálás*, ahol a szociális munkás már személyesen felügyeli a gyermeket, így esetenként ez eredményezheti a szülői felügyelet korlátozását. *Ambuláns terápiának* akkor van helye, ha a gyermek mentál-egészségügyi problémában szenved vagy például kábítószerfüggő, de egyúttal e terápia a két előbb említett védő intézkedéssel kombinálva is alkalmazható. Abban az esetben pedig, ha a fiatal nevelése és kezelése más eszközökkel nem garantálható, *elhelyezhető nevelőszülőknél vagy intézetben*. Végső megoldásként a bírónak joga van a gyermeket zárt intézetbe helyezni. Erre akkor kerülhet sor, ha a fiatal személyes védelme indokolja, illetve lelki problémái kezelést igényelnek, esetleg harmadik személyek védelme érdekében, ha a fiatal veszélyt jelent a társadalomra.

Ezen védő intézkedések tartamukat tekintve határozatlanok, lévén akkor fejeződnek be, ha az intézkedés elérte célját, avagy az intézkedéstől további nevelő, illetve terápiás hatás nem várható. Az intézkedések alkalmazhatóságának felső határa ugyanakkor a fiatal 22. életéve.

A hivatkozott törvény alapján *formális szankciók a megrovás, a közérdekű munka, a pénzbüntetés, és a szabadságvesztés*.

A közérdekű munka végrehajtása függ a fiatalok életkorától és képességeitől. A maximális tartama 10 nap, de ha a fiatal betöltötte a 15. életévét és súlyos bűncselek-

⁵³ RODRIGUES, ANABELA, MIRINDA – DUARTE-FONSECA, ANTÓNIO: *Portugal*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*, Mönchengladbach, 2010. 1060–1061., 1074–1075. pp.

ményt követett el, e tartam 3 hónapig meghosszabbítható. A pénzbüntetés csak 15. évet betöltött fiatallal szemben alkalmazható szankció, maximuma 2000 svájci frank. Végezetül az ultima ratio elvét követve szabadságelvönás is kiszabható. Ha az elkövető 15 évnél fiatalabb, tartama 1 évig terjedhet, míg 16 éves kortól súlyos bűncselekmény elkövetése esetén 4 évig.⁵⁴

A szabadságvesztés büntetés sajátos vonásai fiatalkorúak esetén

Ismeretesen a fiatalkorúak felnőttekétől eltérő büntetőjogi szabályozását *életkori sajátosságai* indokolják. Eltérő rendelkezés vonatkozik a fiatalkorúakra például a *szabadságvesztés tartamát* tekintve.

Hazánkban a kiszabható legrövidebb tartam bármely bűncselekmény elkövetése esetén egy hónap, a határozott tartam maximuma pedig életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntetendő bűncselekmény elkövetése esetén az elkövetéskor 16. életévét betöltött fiatal esetén 15 év, míg 16. évét be nem töltött fiatalkorú esetén 10 év. A legsúlyosabb büntetőjogi jogkövetkezmény, azaz az életfogytig tartó szabadságvesztés fiatalkorúval szemben nem alkalmazható. Hazánk szabályozásához hasonlóan a legtöbb európai országban (például Angliában és Walesben, Belgiumban, Észtországban, Finnországban, Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Svédországban és Norvégiában is) az elkövetett bűncselekmény súlyossága az alapja a szabadságelvönó szankció alkalmazásának.⁵⁵

Az Európa Tanács tagállamai a szabadságelvönás tartamát tekintve igen eltérő szabályozással rendelkeznek. A *szabadságvesztés minimuma* esetenként néhány nap, vagy hét (például Ausztriában, Észtországban, Hollandiában, Spanyolországban, Svájcban, Törökországban 1 nap, Romániában 8 nap, Finnországban és Svédországban 14 nap, Dániában 30 nap), de kiugróan magas minimum tartamok figyelhetők meg Szlovákiában (24 hónap, nagyon súlyos esetekben 7 év!) és a Cseh Köztársaságban (12 hónap).

A *maximum tartamokat* vizsgálva ugyancsak változatos megoldásokkal találkozunk. 3 év például a kiszabható szabadságvesztés maximuma Portugáliában, 4 év Svájcban, 5 év a Cseh Köztársaságban, míg 10 év Észtországban, Németországban, Szlovéniában, Spanyolországban, 21 év pedig Norvégiában. 20 év a maximum ugyanakkor Görögországban és Romániában az életfogytig tartó szabadságvesztéssel is büntethető bűncselekmények elkövetése esetén. Angliában és Walesben lehetőség van életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására, illetőleg e legsúlyosabb jogkövetkezmény alkalmazható Hollandiában és Skóciában is a 16. életévüket betöltő fiatalkorúak esetén.⁵⁶

A szabadságvesztés végrehajtásának egyik fontos aspektusa a *lakóhelyhez közeli elhelyezés* kérdése. Az Európa Tanács tagállamai körében a lakóhelyhez közeli elhelyezés alapelve nem minden esetben érvényesül. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy egyes országokban kevés a fiatalkorú elítéltek számára kialakított végrehajtási intézet. Különösen igaz ez a fiatalkorú lányok esetén, ezért gyakorta az ő elhelyezésükre a fel-

⁵⁴ DCI 2008, 69–70. pp.

⁵⁵ DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1770. p.

⁵⁶ DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1772–1774. pp.

nőtt nőkkel közös intézményben kerül sor. Ez a helyzet például Lettorszában és Litvániában. Ausztriában pedig Gerasdorf rendelkezik az egyetlen fiatalok büntetés-végrehajtási intézetével.⁵⁷

Ideális esetben a szabadságvesztés végrehajtásának helye a fiatalok büntetés-végrehajtási intézete, amely egyrészt jelenti a felnőttektől elkülönülő végrehajtást, másrészt pedig az életkori sajátosságoknak megfelelő végrehajtási környezetet.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya⁵⁸ ezzel összefüggésben leszögezi, hogy „a fiatalok elkövetőket a felnőttektől el kell különíteni, s részükre a koruknak és a jogi helyzetüknek megfelelő elbánást kell biztosítani (10.3.). A Gyermekeket Jogi Egyezmény 37. cikk c) pontja pedig kimondja, hogy a szabadságától megfosztott gyermekeket el kell különíteni a felnőttektől, kivéve, ha ez a gyermek mindenek felett álló érdekében ajánlatos. A már korábban hivatkozott Gyermekeket Jogi Bizottság 10. számú átfogó kommentárjának 85. bekezdése ugyancsak kifejti, hogy *a szabadságától megfosztott gyermeket nem lehet a felnőttek fogva tartására szolgáló büntetés-végrehajtási intézetben, vagy más, felnőttek számára létrehozott intézetben elhelyezni.* Ezzel összefüggésben leszögezi, hogy a részes államoknak külön intézeteket kell kialakítani a szabadságuktól megfosztott gyermekek számára, ott a gyermek érdekét előtérbe helyező személyzetet kell alkalmazni, és egyúttal biztosítani kell a szabadságelvonás gyermekközpontú, a gyermek speciális igényeinek megfelelő végrehajtását.

A fenti dokumentumokkal teljesen összecseng az Európai Börtönszabályok néven ismert ajánlás⁵⁹ (35.4 szabály) és az Európa Tanács R (2008) 11. számú ajánlása is (59.1.), amelyek szintén csak a fiatalok érdekében fogadják el a felnőttekkel közös elhelyezést a szabadságvesztés tartama alatt.

Mindazon esetekben tehát, amikor a közös elhelyezés nem szolgálja a fiatalok érdekeit, a fenti nemzetközi dokumentumok megsértését kell megállapítanunk.

A fiatalok *klasszifikációja* és elkülönítése vonatkozásában a nem mellett, az életkor és esetenként az elkövetett bűncselekmény tárgyi súlya is szempont lehet. A fiúk – lányok elkülönítését néhány kivételtől eltekintve az európai országok alkalmazzák. A kivételek között említhető Dánia, Franciaország, néhány börtön tekintetében Norvégia. Ciprusban és Észtországban a nagyon fiatal korosztályba tartozókat különítik el az idősebbektől. Egyes kelet-európai országokban pedig az elkövetett bűncselekmény súlyossága, illetve hasonló kritérium (pl. visszaeső/első bűntényes) lehet a szeparáció alapja.

A végrehajtás további aspektusa a *minimálisan biztosítandó férőhely nagysága*. Ezzel összefüggésben mind az Európai Börtönszabályok (16.3), mind az Európa Tanács R (2008) 11. számú ajánlása (63.1) leszögezi, hogy a fiatalok számára biztosítandó minimális mozgástér, férőhely nagyságát a nemzeti joganyagban kell rögzíteni. A fenti ajánlások ellenére Írország, Koszovó, Norvégia, Svédország és Törökország vonatkozó jogszabályai nem tartalmazzak erre vonatkozó előírásokat.

Megemlíthető, hogy néhány európai államban, így például Skóciában és Szlovéniában, a minimálisan biztosítandó mozgástér tekintetében egységes szabályozás érvénye-

⁵⁷ DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1788. p.

⁵⁸ Magyarországon kihirdette az 1976. évi 8. tvr.

⁵⁹ Recommendation No. R (2006) 2. European Prison Rules.

sül a fiatalokúakra és a felnőttokúakra.⁶⁰ Az országok többsége azonban eltérően és a fiatalokúak számára kedvezőbben határozza meg a minimális férőhely nagyságát. Észtországban az előírás például 2,5 m², Lettországban 3 m², 3,5 m² Oroszországban, 4 m², a Cseh Köztársaságban és Ukrajnában, Finnországban 5,5 m², Szlovéniában 7 m², Olaszországban 9 m², míg Franciaországban 10,5 m², Svájcban pedig 12 m². Hazánkban a fiatalokúak elhelyezésénél - a női elítéltekhez hasonlóan - lehetőség szerint 3,5 m² mozgásteret kell biztosítani [Bv. Szabályzat 137. § (1) bek.]. Belgiumban a mozgásteret m²-ben nincs meghatározva, ehelyett alapelv, hogy egy szobában csak egy fiatalokú helyezhető el, azaz két személy együttes elhelyezése tilalmazott. Portugáliában a maximális férőhelyek száma az irányadó, ami az intézmények biztonsági szintjének függvényében változó: a nyitott intézetekben 14, a félig-nyitottakban 12, míg a zártakban 10. Sajátos a helyzet Németországban, ahol jogszabály a pontos mozgásteret nagyságát nem rögzíti, de a Szövetségi Alkotmánybíróság egyik döntése a 7 m²-nél kisebb méretű elhelyezést az emberi méltóság megsértésének minősítette.

További lényeges kérdés lehet az *egyszemélyes*, illetőleg az *együttes elhelyezés* biztosítása. E tekintetben az egyszemélyes elhelyezés minta-országai Ausztria és Belgium, míg az egykori volt szovjet tagköztársaságokban jellemző a közös lakóter. Ausztria egyetlen fiatalokúak intézetében például 100 egyszemélyes és mindössze 5 többszemélyes lakóegységet alakítottak ki. Ezzel szemben Ukrajnában a fiatalokú elítéltek elhelyezése 20 ágyas termekben történik, míg Oroszországban nem ritkák az 50-nél is több ágyat tartalmazó helyiségek.

Hazánkban a fiatalokúak intézetében az elítélt a büntetését 21. életévének eléréséig töltheti, ha ezen életkort betöltötte, a szabadságvesztés további végrehajtására a felnőttokúak intézetében kerül sor. Jelenleg a fiatalokúak fogva tartására szolgál a Fiatalokúak Büntetés-végrehajtási Intézete Tökölön, illetve további három regionális büntetés-végrehajtási intézet Kecskeméten, Pécsen és Szirmabesenyőn. Fiatalokú lányok esetén a szabadságvesztés végrehajtásának helye a kecskeméti regionális intézet. Tökölön és Szirmabesenyőn a fiatalokúak 6-7 fős zárkákban kerülnek elhelyezésre, Pécsen 1, 2 és 3 fős zárkák egyaránt megtalálhatóak, míg Kecskeméten egyszemélyes zárkákban laknak.

Németországban a fiatalokú ezirányú kérelme esetén kötelező éjszakára az egyszemélyes elhelyezés biztosítása. Hasonló gyakorlatot követ Dánia, Hollandia, Norvégia, Portugália, Spanyolország és Svájc is.

A fenti kérdéskörökkel összefüggésben fontos kiemelni, hogy Európában Angliát leszámítva a fiatalokúak bebörtönzését tekintve nem jellemző a túlszűfolttság. Ennek oka lehet például a fiatalokú fogvatartottak számának csökkenése (pl. Németország), illetve bizonyos megelőző stratégiák alkalmazása. Finnországban például a hat hónapig terjedő szabadságvesztések végrehajtásának megkezdése elhalasztható maximálisan 8 hónapig. Dániában elektronikus ellenőrzéssel helyettesíthető a három hónap, illetve annál rövidebb tartamú szabadságvesztések végrehajtása. Görögországban pedig a büntetés mérseklésére van lehetőség, ha a fiatalokú munkát végez, vagy oktatási-, szakképzési tréningeken vesz részt.⁶¹

⁶⁰ DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1782–1785. pp.

⁶¹ DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1789. p.

Végezetül megemlíteném, hogy az elítéltek formaruha viselési kötelezettsége nem minden országban érvényesül a fiatalokorúak esetén. A bebörtönzött fiatalokorúak ruházát tekintve ugyanis 3 modell érvényesül. Egyes országokban (például Észtországban, Ukrajnában, Oroszországban, Szlovákiában) a fiatalokorúak börtönruházatot viselnek, másokban (ide sorolható többek között Ausztia, a Cseh Köztársaság, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Spanyolország, Svédország, Svájc) általában vagy minden esetben a saját öltözetükben lehetnek, végezetül e kérdés intézetfüggő például Finnországban, Németországban. Amíg a skandináv államban a nyitott intézetekben minden esetben a saját ruhájukat viselik, a zárt intézményekben pedig esetenként viselhetik saját öltözetüket, addig Németországban e kérdés eldöntése a börtönigazgató hatáskörébe tartozik.⁶² Hazánkban a felnőttkorú elítéltek számára szürke színű formaruha viselése kötelező, a fiatalokorúak számára pedig zöld formaruhát rendszeresítettek.

A szabadságelvonás végrehajtása

Fontos tényező, hogy a fiatalokorúak igazságsgoláltatási rendszereinek sajátosságai kihatással vannak az egyes országokban meghatározó szerepet betöltő végrehajtási intézménytípusokra. Vannak ugyanis olyan országok, ahol a nyitott, illetve a zárt jóléti intézmények (szociális intézmények) nem játszanak döntő szerepet a fiatalokorúak szabadságelvonásában, mivel vagy egyáltalán nincsenek ilyen intézmények vagy csak kevés található belőlük. A fiatalokorú bűnelkövetők nagyobb hányada számára a szabadság elvonása így speciális fiatalokorúak börtönében, illetve felnőttkorúak végrehajtási intézeteiben történik. Németország, Görögország és Törökország mellett többek között ide sorolható Hollandia. A fenti példákkal szemben Franciaországban, Belgiumban, Olaszországban, Szlovákiában, Svájcban, Norvégiában és Svédországban a legtöbb bűnelkövető fiatalokorút nyitott vagy zárt szociális intézményekben helyezik el.

A szigorú jóléti megközelítést valló országokban a fiatalokorúak elsősorban azért nem helyezhetők el börtönökben, mert a fiatalokorúakkal szemben nem alkalmaznak büntetőjogi jogkövetkezményeket, hanem jóléti intézkedésekkel kezelik őket. Ezzel szemben az igazságsgoláltatási modellt képviselő országokban a fiatalokorúakra sokkal inkább elkövetőként tekintenek, így a fiatalokorúak büntetés-végrehajtási intézetei jutnak elsődleges szerephez, a szociális intézmények háttérbe szorulnak. Sajátos helyzetben vannak ugyanakkor a skandináv országok, lévén esetükben sem külön fiatalokorúak igazságsgoláltatási rendszeréről, sem fiatalokorúak börtöneiről nem lehet beszélni. A bűnelkövető fiatalok ezért felnőttek börtöneibe kerülnek. Másrésztől a skandináv országokra jellemző ultima ratio elv követése minimálisra szorítja a végrehajtási intézetbe kerülő fiatalok számát. Mindemellett igen erős a jóléti rendszer behatása is, azaz a fiatalokorúak nyitott és zárt szociális intézményekben is elhelyezhetők, ahogy azt Norvégia és Svédország gyakorlata mutatja.

A végrehajtási közeg dominanciája - a fenti példából is kitűnően - nem jelenti azonban feltétlenül a jóléti intézmények hiányát, ahogy a jóléti megközelítést valló országokban is találhatunk fiatalokorúakat végrehajtási intézményben. Franciaország például

⁶² DÜNKEL – STANDO-KAWECKA 2010, 1790. p.

22 zárt jóléti intézménnyel rendelkezik, de tervbe vette 7 fiatalkorúakat befogadó börtön megépítését is. Belgiumban a 7 jóléti intézmény mellett 1 fiatalkorúak börtöne is megtalálható és hasonló helyzet figyelhető meg Olaszországban is. Az igazságszolgáltatási megközelítést képviselő országok közül Németországban közel 6.000 férőhelyesek a fiatalkorúak börtönei, de jóval kisebb számban találhatunk zárt jóléti intézményeket is.

A már többször hivatkozott R (2008) 11. számú Európa Tanácsi ajánlás a fiatalkorúak esetében alkalmazható büntetések és intézkedések európai szabályairól 114. szakaszában kifejti, hogy a fiatalkorúak jóléti intézetei elsősorban nyitott intézmények, ezért zárt intézeti elhelyezésre csak kivételes esetekben és a legrövidebb tartamban kerüljön sor. Ennek az ajánlásnak látszik megfelelni többek között Németország és Franciaország végrehajtási gyakorlata is. Mindkét országra elmondható ugyanis, hogy a zárt intézetekben, illetve részlegekben található férőhelyek száma elhanyagolható hányadát teszi ki az összes férőhelynek.

Ugyancsak az elhelyezéshez kapcsolódik az ajánlás azon pontja (60.) is, mely az elhelyezésre vonatkozó általános szabály alól fogalmaz meg kivételt a jóléti intézmények tekintetében. Ennek lényege, hogy a nemek szerinti elkülönítést ezen intézményekben, valamint a mentál-egészségügyi intézményekben a fiatalkorúaknál nem szükséges alkalmazni, így fiúk és lányok ugyanazon intézetben belül elhelyezhetők. Abban az esetben pedig, ha a fiatalokat mégis elkülönítenék egymástól, az ajánlás javasolja együttes részvételüket az intézmények szervezett programjaiban.

Az elhelyezés jogalapját egyes országok az elkövetett bűncselekményben, míg mások a fiatalkorú védelmének szükségességében jelölik meg. Az eltéréstől függetlenül az elhelyezés általános célja a jóléti intézményekben a gyermek védelme. Ennek indítéka lehet, ha a gyermek egészségét vagy fejlődését bizonyos körülmények (maga a kriminális magatartás, alkohol-, vagy drogfüggőség, családi körülmények) veszélyeztetik.

A lakóhelyhez közeli elhelyezés gátja lehet továbbá, ha a fiatalkorúnak speciális kezelésre van szüksége, mely csak meghatározott intézetben biztosított. Svájcban pedig a megfelelő kezelési program prioritást élvez az otthonhoz közeli elhelyezéssel szemben.

Megemlíthető továbbá, hogy a domináns intézménytípusok mellett a *fiatalkorúak életkora* is némiképp eltér a jóléti és az igazságszolgáltatási szemléletet képviselő országokban: a felső életkori határ a börtön jellegű intézménytípusokban többnyire magasabb, mint a jóléti intézmények esetén, ami utóbbiaknál általában 18 év.⁶³ A jóléti szemléletmódot képviselő Belgium például a büntetőjogi felelősség alsó határát Európában a legmagasabbra tette: a fiatal 18. életévére. A fiatalkorúak bűnelkövetésére a belga állam úgy tekint, mint egy olyan problémás társadalmi helyzetre, amely kifejezi a fiatal állami gondoskodásra, védelemre vagy nevelésre való igényét, szükségletét. Így mindaddig, amíg a fiatal fejlődése a nevelése által befolyásolható, nincs szükség a büntetőjogi beavatkozásra. A fenti példával szemben az igazságszolgáltatási modellre orientálódó Angliában a büntetőjogi felelősség korhatára a gyermek 10. életévé.⁶⁴

⁶³ DÜNKEL, FRIEDER – PRUIN, INEKE: *Summary analysis of the national replies to the questionnaire related to the treatment of juvenile offenders*. PC-Cp (200) 04 final. 23–24. pp.

⁶⁴ PRUIN 2010, 1537. p.

Összefoglalva elmondható, hogy az európai országok többségében a fiatalok igazságszolgáltatási rendszere egyaránt ötvözi a jóléti és az igazságszolgáltatási filozófiákat, továbbá a legkisebb beavatkozás, a helyreállító igazságszolgáltatás és a neokorrekcionalista modell elemeit. Többé-kevésbé tiszta jóléti szemlélet Európában például csak Belgiumot és Lengyelországot jellemzi.⁶⁵ Mindemellett számos nyugat-európai ország háttér fordított a jóléti gondolkodásmódnak és a punitív megközelítést helyezte előtérbe. Az igazságszolgáltatási modellt követő Angliára és Hollandiára az alternatív szankciók széles skálája, a megelőző és elterelő intézkedések ellenére a büntető, megtorló szemlélet jellemző, ami a fiatalok nagyfokú bebörtönzésében, személyi szabadságuk elvonásában ölt testet. Nem véletlen, hogy Anglia és Wales több fiatalok küld végrehajtási intézetbe, mint bármely másik nyugat-európai ország.

ZSUZSANNA JUHÁSZ

JUVENILE JUSTICE SYSTEMS IN EUROPE

(Summary)

The idea of special juvenile justice systems is relatively new, because until the 19th century juveniles were prosecuted according to the regulations of the adult penal and procedural law. Specific courts and/or separate juvenile criminal laws were established at the beginning of the XX. century. The separate juvenile justice system was based on humanitarian concerns. This welfare system persisted until about the 1970s. At the same time the juvenile justice philosophy has changed: in the more justice oriented approach the focus is placed on the committed offence rather than on the young offender.

Nowadays very difficult to find a pure welfare or justice approach in one country, because juvenile justice systems combine welfare and justice elements as well as elements of minimum intervention model, a restorative justice model or a "neocorrectionalist" model.

⁶⁵ DÜNKEL, FRIEDER – GRZYWA, JOANNA – PRUIN, INEKE – SELIH, ALENKA: *Juvenile justice in Europe – Legal aspects, policy trends and perspectives in the light of human rights standards*. In: DÜNKEL, FRIEDER et al. (Eds.): *Juvenile Justice Systems in Europe. Current situation and reform developments*. Mönchengladbach, 2010. 1820. p.